Alexandru Mareş

O MĂRTURIE DIN 1628 DESPRE GRAIUL DIN NORDUL HUNEDOAREI

1. Cercetările de dialectologie istorică, întreprinse în primul rând de Ion Gheţie, au evidenţiat importanţa textelor neliterare pentru studierea ramificaţiilor teritoriale ale limbii române vechi[1]. S-a constatat, cu acest prilej, inegala repartiţie geografică a acestor texte (acte de vânzare-cumpărare, scrisori, însemnări etc.), cele provenite din Transilvania şi mai ales din Banat fiind extrem de rare. De exemplu, pentru zona Banat–Hunedoara, din secolul al XVI-lea ne-a parvenit un singur text: scrisoarea mitropolitului Transilvaniei Ioan de Prislop (*Bălgrad, 1600)[2]. Din secolul al XVII-lea, pentru aceeaşi zonă, deţinem câteva scrisori şi însemnări, şi acestea puţine la număr, care, din păcate, i-au fost inaccesibile lui Ion Gheţie. Una dintre aceste mărturii nefructificate lingvistic o reprezintă scrisoarea mitropolitului Ghenadie al Transilvaniei din 4 decembrie 1628. Originar din Brad (jud. Hunedoara)[3], mitropolitul se adresează, în scrisoarea sa, autorităţilor din

[1] Ion Gheţie, Al. Mareş,*Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1974, p. 51 (se va cita în continuare: GMG); Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 90 (se va cita în continuare GBD).

[2] *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*. Text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru. Introducerea de Alexandru Mareş, Editura Academiei, 1979; p. 207–208 (se va cita în continuare DÎ).

[3] Nobil român, pe nume Gheorghe (ca mirean), a devenit mitropolit al Transilvaniei la recomandarea făcută principelui Gabriel Bethlen de superintendentul calvin Keserii Dajka Ioan (Ştefan Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria*, Volumul I (Până la 1698), ediţia a II-a, revăzută şi întregită cu 115 ilustraţii, Sibiu, 1935, p. 188; se va cita, în continuare Meteş, *Istoria bisericii*). Datorită bunelor relaţii întreţinute cu biserica din Ţara Românească, în special cu mitropolitul Teofil, *Pravila* de la Govora (1640) va cunoaşte un tiraj destinat Transilvaniei, în prefaţa exemplarelor respective fiind menţionat „Ghenadie, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscup şi mitropolit a toată Ţara Ardealului” (Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche 1508–1830*, Tomul I, 1508–1716, Bucureşti, 1903, p. 114). Unele acţiuni atribuite lui Ghenadie, cum ar fi acea a procurării unei tipografii din Ţara Românească, sunt lipsite de un suport documentar. Mitropolitul este atestat la Braşov în 22 martie 1639 (N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1902, p. 213; se va cita în continuare Iorga, SD), dar sursa acestei informaţii nu specifică că acesta ar fi cerut „şrift” de la munteni, cum afirmă N. Iorga (*Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ediţia a II-a – revăzută şi adăugită –, vol. I, Editura Ministerului de Culte, Bucureşti, 1928, p. 300; se va cita în continuare Iorga, *Istoria bisericii*). Simplă presupunere rămâne şi rugămintea adresată de Ghenadie mitropolitului Teofil, sosit la Bălgrad în mai 1640 în fruntea unei solii de boieri, „să-i trimită o tipografie şi un meşter tipograf” (Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1972, p. 157), actele care atestă prezenţa acestei solii în Transilvania neconţinând nicio referire la mitropolitul Ghenadie şi la

LR, LXIX, nr. 1, p. 111–118, Bucureşti, 2020

BDD-A31890 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:24 UTC)

„varmeghie Hinedoarii”, încunoştiinţându-le că l-a întărit pe protopopul Ianăş ca să cerceteze starea bisericilor şi felul în care preoţii din acelaşi comitat combat faptele necanonice, în special căsătoriile între rude („pân na al cincele văr”) şi despărţirile soţilor; împreună cu juraţii, protopopul va putea „despărţi şi bişăgălui”. Unii istorici au remarcat câteva concesii pe care Ghenadie le-a făcut calvinilor, cum ar fi acceptarea aşezământului protopopilor şi propovăduirea cuvântului evanghelic în limba română[4]. Sub raportul limbii, textul a rămas însă necercetat. Deşi scrisoarea a fost reprodusă în două rânduri[5], ediţiile ei păcătuiesc prin lecţiuni greşite şi omisiuni[6], constatare care ne-a determinat să-i reproducem textul în transcrierea noastră.

2. Reproducerea de faţă s-a efectuat după facsimilul originalului publicat de Ştefan Meteş[7].

†Мл҃ть҃ію бж҃ію прѣwсщ҃е҃на҃г҃ а҃р҃хіи҃епы҃п҃ѵ кѵ҃р҃
генадіє ѿ спw҃н҃ бє҃гра҃с҃кіи и ва҃с҃скіи
и вара҃с҃кіи и са҃ма҃р҃ска҃ґ҃ и въсє҃ѕ҃ємли а҃р҃дѣлскіи и прw҃ч҃.[1] Pace şi blagoslovenie. Scrie*m* tuturo*r* domnilo*r* şi işpanilo*r* şi viţeişpanilo*r*[2] şi birailo*r* şi sulgabirailor şi tuturora deregătorilo*r*, carii sânteţi făcători de dereptate şi purtători de cinste din varmeghie Hinedoarii[3], să fie domnie voastră[4] sănătoş. Alta dă*m* ştire domniilo*r* voastre[5] şi alto*r*, tuturo*r* preoţilo*r* şi birailo*r* de pren toate satele, împreună tuturo*r*, românilor cari se ţi*n* de leage grecească şi sârbească, cu*m*, văzându noi protopo*p* Ianăş din Hinedoara la mâna lui cărţile şi alto*r* vlădici mai denainte vreame, într-acela chi*p* dat-a*m* şi vlădi[cia] mea cartea noastră[6], cu*m* să fie tare şi putearni*c* a socoti întru toate lucrurile legii, alegându sventele beseareci de acoperiş, de ţinterimuri şi de si<c>riu*l* din lăuntru, cu*m* isprăvescu preoţii şi cu*m* învaţă svânta[7] ievanghelie[8], şi to*t* oamenii cu*m* postescu[9] şi cu*m* ascultă, şi de toate necăderile să socotească pâ*n* na a*l* cincele văr, şi de cuscrii şi de cumetrii, de carii se mestecă cu

întâlnirea sa cu omologul din Ţara Românească (Iorga, SD, IV, p. 217–219, 220–222). În sfârşit, în rândul supoziţiilor fără acoperire trebuie trecută şi tipărirea la Bălgrad în 1639, sub patronajul lui Ghenadie, a unei cărţi de rugăciuni, cuprinzând, printre altele, *Paraclisul Precistii, Gromovnicul* şi *Trepetnicul* (Gheorghe I. Moisescu, Ştefan Lupşa şi Alexandru Filipaşcu, *Istoria bisericii române*, vol. II (1632–1949), Bucureşti, 1958, p. 26, se va cita în continuare Moisescu, Lupşa, Filipaşcu, *Istoria bisericii*); potrivit corpului de litere şi unor indicii prezente în text cartea respectivă s-a tipărit în Ţara Românească (Nicolae Drăganu, *Histoire de la littératureroumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, extras din *La Transylvanie*, Bucarest, 1938, p. 42–43).

[4] Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 236; Meteş, *Istoria bisericii*, p. 189; Moisescu, Lupşa, Filipaşcu, *Istoria bisericii*, I, p. 361.

[5] Tim. Cipariu, *Acte şi fragmente latine româneşti pentru istoria beserecei române*, Blaj, 1855, p. 253–254, Iorga, SD, XII, p. 280–281.

[6] Iată câteva exeple: ed. Cipariu: *ispanilor* (253/8) în loc de *işpanilor, într-acelaş* (253/17) în loc de *într-acela, alegând* (253/20) în loc de *alegându, siriul* (253/21) în loc de *si<c>riul*, *pân' la al cincele* (253/24) în loc de *pân na al cincele,* şi *de cumetrii* (omis, 253/25), *de aceasta scriam* (254/3) în loc de *deaceast-am scriiat, 1628* (254/4) în loc de *amin* etc.; ed. Iorga: *statornic* (281/3) în loc de *putearnic, birşăglui* (281/14) în loc de *birşăgălui, de ačasta scriam-vă* (281/17) în loc de *deaceast-am scriiat; amin* (omis, 281/17) etc.

[7] Meteş, *Istoria bisericii*, p. 189.

BDD-A31890 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:24 UTC)

ştire şi fără ştire, şi de oamenii[10] carii-ş lasă muierile, aşijderea şi muierile care-şi[11] lasă bărbaţii. Dereptu aceae şi voi preoţilo*r* şi cu tot clericu*l* beseareciloʀ să ave*ţ* <a> asculta de toate de ce va da protopopu*l* învăţătură, pentru că i-a*m* da*t* puteare cu*m*, unde va fi leage, împreună cu giuraţii să poată despărţi şi birşăgălui cu dereptate. Ia*r* cine nu va asculta de cuvântul cărţii noastre[12] să fie birşa*g* 12 florin*ţ*. Ia*r* să se va ţinea într-al*t* chi*p* cineva, acela să fie oprit de besearecă. De aceast-a*m* scriia*t* c[a] ѝ бѣ въ҃ли҃, амин.пи҃ м҃ца ди҃. д҃. дн҃ въ лѣт[13] 1628.

În chipu*l* mieu să poroncească în tot locu*l*[14]. Ghenadie arhiepiscu*p*[15]

[1] Sl., în trad.:*Cu mila lui Dumnezeu preasfinţitul arhiepiscop chir Ghenadie din scaunul Bălgradului şi al Vadului şi al Oradiei şi al Sătmarului şi a toată ţara Ardealului şi altele.* ✧[2] Scris: вицѣиишпанилѡ҃. ✧[3] Scris: хинєдорїи. ✧[4] Scris: восʒъ. ✧[5] Scris: восʒє.✧[6] Scris: но҃ʒъ.✧[7] Scris: сп҃а; altă lecţiune posibilă: *sfânta*.✧[8] Scris: їєѵ҃лїа.✧[9] Scris:поєтє҃кѳ, primul є fiind anulat cu o linie care coboară sub rând.✧[10] Scris: ѡмє҃.✧[11] Scris: ка҃ши; altă lecţiune posibilă: *cari-şi*.✧[12] Scris: în но҃ʒє.[13]Sl., în trad.: *şi Dumnezeu să vă veselească, amin. Scris în luna decembrie, zile 4, în anul.*✧[14] Sub această dispoziţie, s-a adăugat la o dată necunoscută iscălitura mitropolitului Simeon Ştefan: *Stefan arhiepiscup i mitropolit.*✧[15] În stânga iscăliturii se află aplicată pecetea mitropolitului Ghenadie, a cărei legendă nu se distinge în facsimil; o reproducem după Iorga, SD, IV, p. 281: .[влдка гена]дїе.

3. Mitropolitul Ghenadie, cunoscător al limbii maghiare[8], a fost, după cum lasă să se întrevadă grafia şi modul de exprimare, un om cu oarecare ştiinţă de carte. Scrisoarea sa urmează formularul obişnuit în epocă al acestui gen de adresare scrisă: intitulaţia şi protocolul final (salutaţia şi data) sunt reproduse în slavonă, iar notificaţia şi expoziţia sunt introduse prin formulele deja încetăţenite: *(alta) dăm ştire* şi, respectiv, *dereptu aceae*[9].

Reprezentând una dintre rarele mărturii scrise în secolul al XVII-lea de o persoană originară din comitatul Hunedoara, textul mitropolitului, originar din Brad, prezintă evident interes pentru cei interesaţi de studiul şi evoluţia graiurilor dacoromâne din trecut. În consecinţă, prezentăm cele mai însemnate particularităţi lingvistice ale acestei scrisori.

FONETICĂ

Vocalism. *Ă* accentuat > *a* în *birailor, sulgabirailor*, exemple care au mai fost înregistrate în Ţara Moţilor, deci în proximitatea comitatului Hunedoarei, şi în comuna Sadu, jud. Sibiu[10].

[8] Vezi scrisoarea mitropolitului, adresată bistriţenilor în 17 martie 1636, în *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, Volumul XV, Partea II, 1601–1825, Bucureşti, 1913, p. 1020–1021.

[9] Vezi observaţiile noastre în legătură cu formularul scrisorilor din secolul al XVI-lea în DÎ, p. 35–47.

[10] DA, s.v. *birău*; DLR, s.v. *solgăbirău*.

BDD-A31890 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:24 UTC)

Ă neaccentuat > *e* în *beseărecă, beseareci, beseărecilor*. Alte atestări hunedorene atestă trecerea lui *ă* etimologic la *e*: *beserică* (Târnăviţa, 1667, DCV, 393) şi chiar fonetismul din ultima sa fază de evoluţie: *biserică* (Tărnăviţa, 1661, DCV, 393; Crişcior, 1683, DCV, 259; Ocolişu Mare, 1691, DCV, 333)[11].

E iniţial > *ie* în *ievanghelie*, stadiu fonetic atestat în secolul trecut în Ţara Haţegului[12].

E medial neaccentuat păstrat în *oameni, oamenii, satele*, exemple care înregistrează un fonetism atestat constant în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea în comitatul Hunedoara, la nord de Mureş: *dzilele* (Roşcani, 1729, ŞC, II, 390), *feciorii* (Crişcior, 1683, DCV, 259), *feciorilor, feciorul* (Peştera, 1731, DCV, 225), *oameni* (Târnăviţa, 1661, 1667, DCV, 393; Mada, 1687, DCV, 281; Dănuleşti, 1707, DCV, 225), *a venit* (Târnăviţa, 1661, DCV, 393), *zilele* (Cigmău, 1672, DCV, 435; Ocolişu Mare, 1691, DCV, 333).

E final păstrat în *cinste, tare, toate, unde* etc. În ţinutul Hunedoarei evoluţia lui *e* final la *i* a fost înregistrată sporadic în epoca veche (GMG, 97; GBD, 109), notaţiile cu *e* final conservat fiind majoritare: *anume* (Târnăviţa, 1661, DCV, 393; Ocolişu Mare, 1691, DCV, 333), *carte* (Măceu, 1656, DCV, 315; Târnăviţa, 1661, 1667, DCV, 393; Cigmău, 1672, DCV, 435; Mada, 1687, DCV, 281; Crişcior, 1683, DCV, 260; Mănăstirea Prislop, 1730, DCV, 460; Peştera, 1731, DCV, 335), *se cuvine, nume, unde* (Târnăviţa, 1661, 1667, DCV, 393), *sale* (Măceu, 1656, DCV, 315; Mada, 1687, DCV, 281; Roşcani, 1729, ŞC, II, 390).

E nesincopat în *deregătorilor, dereptate, derepta*. De remarcat că formele nesincopate s-au menţinut în ţinutul Hunedoarei până în zilele noastre[13].

U> *o* în *preoţii, preoţilor*. Cuvântul *popă* fiind majoritar în texte, *preut (preot)* a fost înregistrat mai rar. În secolul al XVI-lea, în sudul Hunedoarei a fost înregistrat fonetismul etimologic (GMG, 111–112). Singurele atestări cunoscute din secolul următor pentru această zonă prezintă fonetismul evoluat: *preoţi* (Târnăviţa, 1661, 1667, DCV, 393).

U final notat în *alegându, dereptu, isprăvescu, postescu, văzându*. În exemplele respective ѹ corespundea unui element de timbru *u* (silabic sau nesilabic)[14]. Pentru ţinutul Hunedoarei este de consemnat notarea lui ѹ final în scrisoarea mitropolitului Ioan de Prislop (DÎ, CXV, 207).

Ea accentuat (în poziţie *e*) păstrat în *beseărecă, leage, puteare* etc. În aceste exemple ѣ putea cunoaşte două realizări: *ea* sau *ę*.

[11] Siglele întrebuinţate: DCV = Florian Dudaş, *Cazania lui Varlaam în Transilvania,* Cluj-Napoca, 1983; ŞC = Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, Bucureşti, I–IV, 1978–1992.

[12] Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 24.

[13] DCV, p. 393: *derept* (Târnăviţa, 1661), *dereptate* (*Cartea de cântece* copiată de I. Viski în 1697, la Sântămăria-Orlea şi Geoagiul de Jos, GBD, p. 361); R. Todoran, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne* în *Limba română*, V, 1956, nr. 2, p. 44, h. 5; *Atlasul lingvistic pe regiuni. Transilvania*, II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997, h. 172.

[14] Andrei Avram, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti* (extras din *Studii şi cercetări lingvistice*, XV, 1964, fasc. 1–4), Bucureşti, 1964, p. 38–45.

BDD-A31890 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:24 UTC)

Eá > e, ę în *aceae*; cf. însă *aşijderea, mea*. În secolul al XVI-lea, în Hunedoara au fost înregistrate ambele fonetisme (GMG, 115–117), situaţie care se perpetuează şi în următoarele două secole, majoritare fiind exemplele cu diftongul conservat: *cartea* (Crişcior, 1683, DCV, 259; Poiana, 1688, DCV, 342), *dinaintea* (Dănuleşti, 1707, DCV, 225), *mea* (Cigmău, 1672, DCV, 435), *moartea* (Crişcior, 1683, DCV, 259), *şedea* (Delari = Ghelari, 1730, DCV, 460) – *carte, me*[15] (Crişcior, 1683, DCV, 259), *puţănte* (Hunedoara, după 1731, GBD, 120).

Iá > ie, ię în *domnie voastră, varmeghie*. Fenomenul nu a fost atestat în epoca veche în scrierile altor hunedoreni.

Hiatul *ă-u* s-a păstrat în *lăuntru*.

Consonantism. *F* nepalatalizat în *să fie, va fi*. În secolul al XVI-lea, trecerea lui *f* la *h'* a fost înregistrată în scrisoarea mitropolitului Ioan, originar din sudul Hunedoarei, în care apare şi *f* nepalatalizat (GMG, 122). În secolul următor, textele hunedorene prezintă numai exemple cu *f* păstrat: *să fie* (Târnăviţa, 1661, 1667, DCV, 393; Crişcior, 1683, DCV, 260; Poiana, 1688, DCV, 342; Ocolişu Mare, 1691, DCV, 333), *să fiu, Fiului* (Cigmău, 1672, DCV, 435), *fiul* (Ocolişu Mare, 1691, DCV, 333). Forme palatalizate sunt înregistrate în secolul al XVIII-lea în Densuş şi Boholt (GBD, 123), localităţi situate în sudul şi, respectiv, centrul comitatului.

V nu a evoluat la *f* în *sventele*. Dacă în secolul al XVI-lea, ambele fonetisme (*v* intact şi *v > f*) au fost înregistrate în zona Hunedoarei, în secolul următor, exceptând exemplul din scrisoarea lui Ghenadie, nu întâlnim decât exemple cu noul fonetism: *sfâ(n)ta* (Crişcior, 1683, DCV, 259), *sfântă, sfinţii* (Târnăviţa, 1661, 1667, DCV, 393), *sfinţi* (Ocolişu Mare, 1691, DCV, 393).

S şi *ţ* moi în *cărţile, se ţin, si<c>riul, ţintirimul*. Pentru Banat-Hunedoara, rostirea moale şi rostirea dură a acestor consoane a fost înregistrată în secolul al XVI-lea în *Palia de la Orăştie* (GMG, 167 – 169). Ambele rostiri au fost atestate în comitatul Hunedoara şi după 1600: *biserică* (Târnăviţa, 1661, 1667, DCV, 393; Crişcior, 1683, DCV, 259; Ocolişu Mare, 1691, DCV, 333), *se cuvine, am silit* (Târnăviţa, 1661, 1667, DCV, 393), *seminţie* (Crişcior, 1681, DCV, 259) – *săminţii* (Mada, 1687, DCV, 281), *să să ştie* (Dănuleşti, 1707, DCV, 225).

Ş moale în *aşijderea, şi*. În secolul al XVI-lea, *ş* moale şi *ş* dur au fost înregistraţi în spaţiul lingvistic hunedorean (GMG, 177 – 180). După 1600, cele două rostiri continuă să fie atestate, rostirea moale fiind totuşi mai răspândită: *greşeli, şi* (Târnăviţa, 1661, 1667, DCV, 393), *greşit, greşiţi, şi* (Cigmău, 1672, DCV, 435), *moşie, şi* (Mada, 1687, DCV, 281), *şedea* (Delari = Ghelari, 1730, DCV, 460), *şi* (Crişcior, 1683, DCV, 259; Poiana, 1688, DCV, 342; Peştera, 1731, DCV, 395; Ocolişu Mare, 1691, DCV, 333) – *s-au aşăzat* (Orăştie, 1765, GBD, 141), *înşălăciune* (Orăştie, c. 1750, GBD, 141).

Dz > z în *văzându*. Înainte de 1600, în comitatul Hunedoara a fost atestată africata *dz* (GMG, 188–190). Deşi prezenţa fricativei *z* în acest teritoriu a fost

[15] Reproduse inexact de Florian Dudaş: *carte(a), me(a)*, ca şi cum scribul ar fi omis notarea lui a.

BDD-A31890 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:24 UTC)

înregistrată de Ion Gheţie abia în 1754 (GBD, 147), noi am întâlnit-o constant în secolul al XVII-lea : *Dumnezeu* (Târnăviţa, 1661, 1667, DCV, 393; Cigmău 1672, DCV, 435; Crişcior, 1683, DCV, 259; Ocolişu Mare, 1691, DCV, 393), *Dumnezău* (Roşcani, 1729, ŞC, II, 390), *luminează, pierzi, să zice, zilele* (Cigmău, 1672, DCV, 435), *zilele* (Târnăviţa, 1661, DCV, 393); în două dintre localităţile indicate s-a notat şi africata *dz: dzilele* (Târnăviţa, 1661, DCV, 393; Roşcani, 1729, ŞC, II, 390).

Ğ (*<j +u* latin) păstrat în *giuraţii*. Africata a fost înregistrată în spaţiul hunedorean în secolul al XVI-lea (GMG, 198), continuând să fie notată şi după 1600, în special în nordul acestei regiuni. Primul exemplu de notare a fricativei *j* în această regiune datează din 1699, după care exemplele se înmulţesc[16].

MORFOLOGIE

Pronumele relativ *care* prezintă la plural formele *cari* şi *carii*.

Adjectivul nehotărât *tot* înregistrează la dativ plural forma în *-a*: *tuturora*; cf. însă şi *tuturor*, cu *r* suprascris în poziţie finală.

La perfectul compus 1 sg. întâlnim forma *am scriiat*, aparţinând conjugării I. În zilele noastre, diverse forme ale verbului *scria* au fost notate în Banat-Hunedoara, iar izolat şi în sudul Bihorului şi Mehedinţi. În secolul al XVI-lea, în *Palia de la Orăştie* a fost înregistrat imperativul *scriadză* (GMG, 241). După 1600, forme ale lui *scria* au fost atestate în scrieri aparţinând unor hunedoreni:*szkriadze* (*Cartea de cântece* copiată în Haţeg în 1642 de Gergely Sandor de Agyagfalva, GBD, 307), *au szkriat* (*Cartea de cântece* şi *Psaltirea versificată* copiate de I. Viski în 1697 la Sântămaria-Orlea şi Geoagiul de Jos, GBD, 362), *s-au scriiat* (Roşcani, 1729, ŞC. II, 390).

Menţionăm locuţiunea verbală *a fi oprit* „a se interzice cuiva”: *acela să fie oprit de besearecă*, adică „să i se interzică accesul în biserică”.

Numeralul ordinal primeşte la masculin terminaţia *-le*: *al cincele.* Textele neliterare din Moldova şi Transilvania înregistrează în epoca veche numerale cu această terminaţie (GBD, 165).

Pentru adverbe consemnăm pe *nainte* „înainte” şi locuţiunile adverbiale *dereptu aceae* „pentru aceea” şi *într-alt chip* „altfel, în alt mod”.

Dintre prepoziţii reţinem pentru raritatea exemplelor, pe *na* „la”: *pân na al cincele văr*. Lipsa construcţiei cu *pre* este vizibilă în contextul *văzându noi protopop Ianăş*.

Din rândul conjuncţiilor, notăm pe *să* „dacă”: *Iar să se va ţinea într-alt chip cineva*, *acela să fie oprit de besearecă*.

[16] Ion Gheţie, *Evoluţia africatelor ĉ şi ĝ la fricative în Transilvania după 1700*, în *Fonetică şi dialectologie*, vol. VI, 1969, p. 46; DCV, 460: *jos* (Delari = Ghelari, 1730).

BDD-A31890 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:24 UTC)

LEXIC

Menţionăm câteva cuvinte de origine maghiară aparţinând domeniului administrativ din Transilvania: *birai*„birău, primar”, *birşag* „amendă”, *birşăgălui* „a amenda”, *işpan*„conducător administrativ şi militar al unui comitat”, *sulgabirai* „slujbaş cu diverse atribuţii în administraţia din Transilvania”, *varmeghie* „comitat, ţinut în Transilvania”, *viţeişpan* „locţiitor al işpanului”.

Alţi termeni care merită să fie reţinuţi: *cliric* „tagma preoţilor, cler”, *florint* „monedă de aur sau de argint”, *giurat* „slujbaş care ajuta pe jude în administraţie şi în instanţele de judecată”, *isprăvi* „a îndrepta; a conduce”, *mesteca* (despre bărbaţi şi femei) „a se împreuna”, *necădere* „faptă necuviincioasă”, *sicriu* „chivot, lădiţă din altar în care se ţine cuminecătura rezervată celor ce se împărtăşesc”, *socoti* „a cerceta”, *ţintirim* „cimitir”.

4. Ne putem, desigur, întreba dacă în anul 1628 particularităţile lingvistice înfăţişate mai sus aparţineau în totalitate graiului vorbit în nordul Hunedoarei? Întrebare legitimă, întrucât, preluând scaunul mitropolitan în toamna anului 1627, Ghenadie a intrat în contact direct cu vorbitori ai graiului din sud-vestul Transilvaniei. Totodată, prin mijlocirea cărţilor coresiene[17] pe care le va fi citit pentru a le propune clerului spre lectură în biserică, îndeplinind astfel una dintre principalele condiţii impuse de calvini la numirea sa ca mitropolit[18], el va fi luat contact cu normele variantei literare din sud-estul Transilvaniei. Au existat, aşadar, circumstanţe favorabile receptării unor influenţe venite dinspre cele două graiuri ardeleneşti meridionale. În mod deosebit, cărţile coresiene ar fi putut să lase urme în scrisul mitropolitului, acestea fiind în acele vremuri, exceptând *Cartea de cântece* (Cluj, 1575) şi *Palia de la Orăştie*, singurele tipărituri de scrieri religioase în limba română.

Parcurgerea scrisorii lui Ghenadie ne permite să constatăm că majoritatea particularităţilor lingvistice conţinute se putea regăsi la acea dată în graiul din nordul Hunedoarei. S-ar putea, desigur, ridica un semn de întrebare în legătură cu prezenţa lui *z* în graiul lui Ghenadie, invocându-se notarea africatei *dz* în scrisoarea din 1600 a episcopului Ioan de Prislop, dar o astfel de abordare nu ni se pare îndreptăţită. După cum am văzut, *z* a fost notat constant în însemnările hunedorene din secolul al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, fiind înregistrat în cinci localităţi situate la nord de Mureş (în două dintre acestea apare şi *dz*). Este, de altfel, posibil ca această fricativă, înregistrată destul de devreme şi în localităţi din sud-vestul Transilvaniei (*zeci*, zona Sibiului, 1601–1602, GBD, 147; *Dumnezeu,*

[17] Pentru difuzarea cărţilor coresiene şi pentru reproducerea şi prelucrarea în secolul al XVII-lea a acestor versiuni tipărite, vezi Ion Gheţie, Al. Mareş, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Minerva, 1994, p. 305–340, Al. Mareş, *O copie din 1625 a* ***Cazaniei a II-a*** *coresiene*, în *Limba română*, XLVI, 1997, nr. 4–6, p. 287–297.

[18] Moisescu, Lupşa, Filipaşcu, *Istoria bisericii*, I, p. 361.

BDD-A31890 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:24 UTC)

zile, Sebeşul de Sus, 1625, ŞC, IV, 362), să fi avut curs în nordul Hunedoarei încă înainte de 1600. Acceptând o asemenea posibilitate, ar trebui în consecinţă să revedem explicaţia prezenţei lui *z* în *Palia de la Orăştie* ca urmare a intervenţiei tipografilor munteni[19]; în tipăritura bănăţeană notarea africatei s-ar fi putut datora în egală măsură şi unuia dintre cei doi traducători hunedoreni ai scrierii, eventual chiar ambilor traducători: Achirie protopopul comitatului Hunedoara şi Moisi Peştişel.

În ceea ce priveşte alternanţa *-ea / -e (ę)*, aceasta se explică în mod satisfăcător prin încrucişarea între tradiţie grafică şi realitatea fonetică.

5. În concluzie, particularităţile lingvistice din această scrisoare, chiar dacă reprezintă mesajul unui singur vorbitor, ne oferă posibilitatea, în primul rând cele din domeniul foneticii, dar şi o particularitate morfologică ca *scria*, să desprindem ceva din coloritul specific graiului din nordul Hunedoarei. O parte dintre aceste fonetisme şi forme morfologice se regăsesc în unele adnotări hunedorene de epocă. În privinţa lexicului, e de presupus că cuvintele de origine maghiară desemnând realităţi ale administraţiei transilvănene făceau parte din graiul vorbitorilor din această zonă. Alţi termeni, cum ar fi *isprăvi* „a îndrepta; a conduce” sau *necădere* „faptă necuviincioasă” fac parte din rândul cuvintelor pentru care nu beneficiem în epoca veche de atestări din texte hunedorene, deci a căror existenţă în graiul natal al lui Ghenadie nu poate fi confirmată. *Cliric* „cler” şi *sicriu* „chivot” aparţin, în schimb, lexicului specializat religios, dobândit de Ghenadie prin instrucţie.

UN TÉMOIGNAGE DE 1628 SUR LE PARLER DU NORD DE HUNEDOARA

(Résumé)

La lettre roumaine de 1628 écrit par le métropolite Ghenadie de Transylvanie, originaire de Brad, concerve des particularités linguistiques caracteristiques, en majorité, du parler septentrional de Hunedoara. Certaines de ces particularités sont confirmées par les notes hunédoriennes du XVII^{e}siècle et du debut du XVIII^{e}siècle.

Cuvinte-cheie: Ghenadie, mitropolitul Transilvaniei, graiul din nordul Hunedoarei.

Mots-clés: Ghenadie, le métropolite de Transylvanie, le parler du nord de Hunedoara.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

[19] Al. Rosetti, *Istoria limbii române.* I. *De la origini până în secolul al XVII-lea.* Ediţia a doua revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 527; GMG, p. 190.

BDD-A31890 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:24 UTC)